

ЭССЕ ЁЗИШ ТАЛАБЛАРИ

Вилоят таълим бошқармасининг
методика кабинети
Шахло Наралиева

Янги форматдаги ЯМТ

*

Қозоғистон Республикаси Таълим ва фан министрлигининг 2016 йил 16 ноябрдаги 660-сонли буйруғига биноан 2016-2017 ўқув йилида ўрта умумтаълим мактабларидаги 11-синф ўқувчиларини якуний аттестациялашга ўзгаришлар киритилди. 11-синф ўқувчиларига ўзбек тили ва адабиёти фанидан топшириладиган имтиҳонда эссе ёзиш талаби қўйилди. Бугунги машғулотлар давомида эссе атамаси, унинг турлари, тузилиши, ўзига хос хусусиятлари, талаблари ва унинг иншодан фарқли жиҳатлари тўғрисида маълумотлар берилади. Шунингдек, эссе мавзулари, уни баҳолаш критерий(мезон)лари ва эссе намуналари тавсия этилади.

Якуний аттестациялаш учун имтиҳонда она тили ва адабиёт фанларидан ўқувчи адабий эссе ёзади.

- * Адабий эссе – эссе турлари ичидаги энг мураккаби ҳисобланади. У ёзилиш мақсадига кўра қўйидаги турларга бўлинади:
- * -тавсифловчи эссе
- * -мулоҳазали эссе
- * -умумлаштирувчи эссе
- * -аргументли эссе
- * -ижодий эссе

ТАВСИФЛОВЧИ ЭССЕ

- * ТАВСИФЛОВЧИ ЭССЕДА
- * асосий эътибор маълум асар юзасидан у ёки бу масалани таъриф-тавсифлаш, таҳлил қилишга қаратилади.

МУЛОҲАЗАЛИ ЭССЕ

* Мулоҳаза тарзидаги эссада ўқувчи муаллифнинг маълум нарса юзасидан чиқарган ҳукмига, воқеа тафсилотининг баёнидаги тутган ўрнига, тасвир воситасига ўз муносабатини билдириб ёzádi.

УМУМЛАШТИРУВЧИ ЭССЕ

* Умумлаштирувчи эссе ўқувчининг маълум бир масаланинг бир неча хил талқинини фикр элагидан ўтказиши, унинг у ёки бу жиҳатларини ўзаро таққослаши, шулар орқали ечим чиқариши ва ўз хulosасини билдириши билан характерланади.

АРГУМЕНТЛИ ЭССЕ

*

Аргументли эссе да үқувчи эссе бошиданоқ ўз шахсий нүктаи назарини билдиради, уни қатъий тарзда фактлар орқали далиллайди.

ИЖОДИЙ ЭССЕ

* Ижодий эссени ўқувчи асар юзасидан олган таассуротларидан келиб чиқиб ёzáди. Бунда ўқувчи маълум қаҳрамон ҳақида фикр юритиши, вазиятга тушиши, унинг хатти-ҳаракатларидаги ожиз ёки кучли жиҳатлар ҳақида фикр юритиши мумкин.

Эссе ва иншонинг фарқли томонлари

ЭССЕ

* Эссе – француз тилида "essai" – «тажриба», инглиз тилида "essay", "assay" – итилиш, ижодий синов, очерк; латинча "exagium" – "ўйлаш" деган маънони билдиради

ИНШО

* Иншо – араб тилидан олинган сўз бўлиб, "бино қилиш", "куриш" деган маънони билдиради.

Эссе ва ишонинг фарқли томонлари

* **ЭССЕ – ўқувчининг аниқ мавзу юзасидан шахсий фикр-мулоҳазалари асосида ёзиладиган ихчам ижодий иш ҳисобланади.** Унинг ўзгачалиги мавзуда кўтарилаётган муаммога факт ва далилларни ўринли келтириш орқали ўз муносабатини билдириш.

* **ИНШО – ўқувчининг ўзбек адабиёти фанидан олган назарий билимларини ўз фикри ва дунёқараши билан боғлаб ёзадиган ижодий меҳнати.** Бунда ўқувчидан ўқилган бадиий асарни чуқур ўйлаши, таҳлил қилиши, сўнг бадиий тил билан таъсирли ифодалаши талаб этилади.

Эссе ва ишонинг фарқли томонлари

- * Эссе эркин композиция асосига қуриладиган, тузилиш жиҳатдан ихчам насрий асар бўлиб, бадиий-публицистик жанрнинг бир тури. Эссе муайян бир режа асосида ёзилмайди.
- * Ишо – тузилиши жиҳатдан ҳажми кенг, фан бўйича эгалланган назарий билимлар асосида ёзиладиган ижодий иш. Ишо учун режа тузилади ва эпиграф ёзилади.

Эссе ва иншонинг фарқли томонлари

- * Эссенинг турлари бир неча хил бўлиб, у ёзилиш мақсадига кўра қай турга мансублиги аниқланади.
- * Иншо шартли равишда уч гурухга бўлинади: адабий, адабий-ижодий ва эркин мавзудаги иншолар.

Эссе ва ишонинг фарқли томонлари

- * Эссеининг мақсади –
ўкувчини фаол фикрлашга
ўргатиш, ўз
мулоҳазаларини
далиллашга йўналтириш,
тил унсурларидан ўринли
фойдаланиш орқали
фикрни тўғри етказиб
бериш кўникмаларини
шакллантириш
- * Ишодан кўзда
тутилган мақсад
ўкувчининг ёзма
нутқини
ривожлантириш

ЭССЕ ЁЗИШ

* Эссе ёзиш ўқувчиларга ўз фикрини эркин билдиришга, мавзуга алоқадор маълумотни онгли қабуллашга ва тушунишга, муаммонинг ечимини топишга алоқадор далиллардан фойдаланиб, ўз холосасини аниқ ва саводли баён этишга имкон яратади. Мухими, келтирилган факт ва далилларнинг ўринли қўлланишидир.

Эссе ёзишда қуидаги талабларга қатый риоя қилинади:

- * • шахсий муносабатнинг билдирилиши;
- * • тезис – калит сўзни тўғри аниклаш;
- * • фактли далиллар (аргументлар);
- * • назарияга асосланиш;
- * • атамаларни ўз ўрнида қўллаш;
- * • цитаталар келтириш;
- * • турли хил кўзқарашларни мисолга келтириш;
- * • мантиқий қонуниятнинг сақланиши;
- * • таққослаш ва хулосалаш усулларидан фойдаланиш;
- * • саводлилик (услубий, имло, тиниш белгилари);
- * • юмор, ўткир ҳажв;
- * • фойдаланилган илмий манбаларга ҳаволалар.

Ёзма имтиҳон иши – эссе

180 минут

- * **Ўқувчиларга беш мавзу тавсия этилади. Ҳар бир ўқувчи ўзи учун маъқул бир мавзуни танлаб олади.** Ўқувчилар танланган мавзу бўйича ҳажми **250-300** сўздан иборат эссе ёзадилар. Ёзилган имтиҳон иши ўқувчининг танлаган мавзуни тушуниши, шахсий фикр-муносабатларининг изчил ва далилли тарзда, саводли ёзма баён эта олиш қобилиятини кўрсатади.
- * **Ўқувчилар ишни икки хил: хомаки ва оқ нусхада ёзадилар.** Хомаки нусха ҳам ёзма иш билан бирга топширилади (хомаки нусха зарурат бўлгандагина текширилади).
- * **Имтиҳон давомида луғатлардан, дарсликлардан ва қўшимча адабиётлардан фойдаланишга рухсат этилмайди.**

Эссеинг түзилиши

1.Кириш

Мавзу ҳақида түшүнчә, мавзунинг долзарбелигини ифодаловчи фикр берилади.

Тезис (асосий ғоя, шахсий муносабат\нуқтаи назар) ёзилади ва келтирилган тезисга таъриф (2-3 гап) берилади.

Мавзуга тегишли икки қарама-қарши фикр келтиради. Масалан:
(Баъзи одамлар уяли телефонни керак нарса деб ҳисоблайди, баъзилари эса уяли телефонсиз ҳаёт рухий зарбаларсиз бўлар эди деб ҳисоблайди.)

Одамлар кўпинча...деб айтади.

Кўпчилик одамлар ... деган фикрни қўллайди. Айрим одамлар... га қарши.

Фикрни умумлаштирувчи гап

(Бу долзарб масала бўлганлигидан, ҳар томонлама таҳлил қилиш керак... Менинг фикримча, бу масала мунозарали ҳисобланади... Бу масалага мунозарали бўлганликдан, изланиш талаб қилинади... Бу қизиқарли масала, чунки... ва ҳ.к.)

Кириш – мавзуни мантиқий ва услубий жиҳатдан боғлаб ойдинлаштириш. Бу босқичда қаламга олинган мавзуни ёритиш учун саволни түгри қўйиш муҳим.

Чунончи, бу ўринда эссе ёзувчи **"Кириш қисмида ушбу мавзуга маълумот бериш керакми?", "Мен танлаган мавзуунинг долзарблиги қай даражада?", "Мен эссе ёзиш давомида ўз фикримни далиллаш учун қандай манбаларга таянаман?", "Мен калит сўздан келиб чиққан ҳолда тезис қўя оламанми?"** каби саволларни ўз олдига қўйиши ва шунинг доирасида фикр юритгани маъқул.

Эссенинг кириш қисми камида, икки хатбошидан иборат бўлиши ва ҳар бир хатбошида икки-уч гап ифодаланиши мумкин. Ўқувчини қизиқтириш, унинг эътиборини жалб этиш мақсадида эссенинг кириш қисми жонли ва аниқ ёзилиши керак. Бунда хитоб, ундов, шахсий тажрибага ишора, риторик сўроқ кабилардан фойдаланиш ўринлидир.

Кириш қисмida үқувчи эссе мавзусига тушунча беради, шу орқали унинг эссе мавзусини қандай тушунганлиги аникланади ва бу мавзу нима учун долзарб эканлиги ёритилади. Мавзу ва унинг долзарблиги ёритилгандан кейин тезис қўйилади. Тезисдан кейин асосий қисмга боғловчи гап ёзилади. Агар тезис аниқ ва яққол берилса, гап ёзилмаслиги ҳам мумкин.

Тезис қўйиш эссенинг энг муҳим шартларидан биридир. Тезис – эссенинг калити. Калити топилмаса, эссенинг асосий мақсадига етиш қийин. Тезис – муаллифнинг шахсий нуқтаи назарини билдириб, у асосий қисмда исботланадиган фикрни йўналтирувчи ғоя ҳисобланади. Тезис эссенинг кириш қисмida ёзилади.

2. Асосий қисм

- * **Асосий бўлимнинг кириш гапи**
- * *(Мен бу воқеа-ҳодисага ўз кўзқарашимни шундай билдиргим келадики,... Мен шу масала бўйича ўз фикримни айтгим келади.)*
- * **Кўтарилган масалага, фикрга боғлиқ муаммоли савол қўяди.**
- * **Муаммоли саволни мухокама қиласи, ўз муносабатини исботлайдиган 2-3 далил келтиради, уни мисоллар билан исботлайди.**
- * **Фикрни умумлаштирувчи гап**

Эссеинг тузилиши

- * **Муаммоли саволга боғлик шахсий муносабатини билдиради.**
- * **(Юқорида айтилгандаи, мен қўллайман, чунки бунга бир қатор сабаблар бор:... Шу томонини қўллашнинг кўпгина ўзгачаликлари бор. Улар... Энг яхиси...)**
- * **Ўз кўзқараашларини исботлаш учун 2-3 далил (факт) келтиради, уни мисоллар билан ойдинлаштиради.**
- * **Биринчидан, /энг аввал...**
- * **Биринчи навбатда бошлиши / энг бошидан,**
- * **Иккинчидан, учинчидан, сўзимнинг охирида, энг охиргиси, бироқ асосийси**
- * **Фикрни умумлаштирувчи гап**

Эссеining тузилиши

- * **Муаммоли саволга боғлиқ қарама-қарши фикр (1-2 жумла) келтиради.**
- * **(Айрим одамлар деб ҳисоблайди, бироқ улар тушунмайди/улар эътибор бермайди.**
- * **Айрим одамлар деб айтади. Мен улар билан келишимайман. Мен бундай фикрга қаршиман, сабаби ... , ... деган фикрни ҳозир кўпчилик маъқуллайди. Шунга қарамасдан, мен... ...деб ўйлайман. Юқоридаги фикрдан бошқа... мен деб ҳисоблайман.)**
- * **Ўзининг шу фикрга қарши эътирозини тушунтириб, сабабини изоҳлайди.**
- * **(бироқ, юқоридаги далиллар қайтарилмаслиги керак.)**
- * **Фикрни умумлаштирувчи гап**

- ❖ **Далиллар – ўқувчи томонидан айтилган
фикрни исботлаш учун келтириладиган
кўчирма (мақол, цитата, ҳикматли сўз, ривоят,
шеърий парчалар ва ҳ.к.). Қўйилган тезисга
камида иккитадан далиллар келтирилиши
керак.**
- ❖ **Асосий қисмни ёритиш учун керакли
маълумотларни келтириш жараёнида
кўйилаётган масалага ўқувчининг шахсий
муносабатини билдирувчи, шунинг билан бирга,
менимча, менинг фикримча, биринчидан,
иккинчидан, шу каби, демак, бироқ, ундаи бўлса
каби кириш сўзлардан фойдаланиш ўринли
бўлади.**

3. Хулоса

- ❖ **Хулоса – мавзу бўйича чиқариладиган якуний жумлалар бўлиб, унда янги фикр-мулоҳазалар билдирилмайди, балки далилларга суюнган ҳолда якун чиқарилиб, уни ечиш йўллари кўрсатилади.**
- ❖ **Эссенинг якуний қисмида асосий қисмда берилган муаммонинг ечими тасдиқланади ва мазмуннинг моҳияти очилади, яъни «**Эссе бошида кўтарилилган масала бўйича нима дейиш мумкин?**» деган саволга аниқ ва тушунарли жавоб тарзида ёзилиши керак.**
- ❖ **Хулоса қисмида қуйидаги кириш сўзлардан фойдаланилади: *мен шундай хулосага келдимки.., қисқаси, асосий фикрим шуки.., хулоса қилиб айтганда... ва бошқалар.***

Эссе ёзиш жараёнида қуидагиларга эътибор бериш керак:

- ❖ 1.Кириш ва якуний қисмдаги фикр асосий масалага узвий боғлиқ бўлади. Масалан, кириш қисмида “Мен... ҳақида шуни айтмоқчиман” деб бошланса, якуний қисмда “Мен ... холосага келдим.” каби тугалланади.
- ❖ 2.Эссе ёзишда ҳис-ҳаяжонли/таъсирчан ва бадиий бўёқдор сўзлардан фойдаланилади.
- ❖ 3.Эссе кўламига эътибор бериш. (8,9-синф ўқувчилари учун: 150-170 сўздан иборат бўлади. Кириш – 30-40 сўз, асосий қисм – 70-80 сўз, холоса – 30-40 сўз; 10-11-синф ўқувчилари учун:250-300 сўздан иборат бўлади. Кириш –50-60 сўз, асосий қисм –160-170 сўз, холоса - 50-60 сўз)

- ❖ Эсседа биргина мавзу атрофида фикр юритилади. Унда биргина фикр ўртага ташланади ва ривожлантирилади. Унинг бир неча мавзу ва бир қанча ғояси бўлиши мақсадга мувофиқ эмас.
- ❖ Эссе эркин композиция асосида ёзилади. Яхши эссени мавзуни яхши тушунган, уни ҳар томонлама идрок эта олган, ўз ғоялари билан ўқувчини ўйланишга мажбур эта оладиган одамгина ёза олади.
- ❖ Эссе ёзишда бир қолипдаги сўзлардан фойдаланиш, сўзларни қисқартириш, юзаки хулоса чиқаришдан холи бўлиш керак. Эссе тили салмоқлиликни талаб қиласди. Бунда эссе мавзусини ойдинлаштириш, ҳажмини ва мақсадни аниқ белгилаб олиш муҳимдир.
- ❖ Эсседа бадиий тўқима ва фантазия бўлмайди. Унда адабий тил услубларидан тўғри ва ўринли фойдаланилади.

- ❖ Эссе ихчам ҳажмли бўлгани боис, фикр-мулоҳаза билдиришда батафсил ҳикоялашдан чекланиш, келтирилган маълумотни ипидан игнасиғача баён этишдан сакланиш, бир айтилган фикрни яна қайта такрорлашга йўл қўймаслик керак. Узундан узок, аралаш турдаги қўшма гаплар ўрнига қисқа ва ихчам ифода усулинини қўллаган маъқул.
- ❖ Эссе хатбошиларга тўғри ажратилиши керак. Эссени ёзиб бўлгач, уни қайта-қайта ўқиб чиқиши тавсия этилади.
- ❖ Энциклопедия ва турли манбалардан олинган маълумотлар ўз ўрнида қўлланилиши керак. Акс ҳолда, эссе инг бадиийлиги ва таъсирчанлигига птур етади.

Ўзбек адабиёти фанидан ёзиладиган эссе ning баҳолаш меъёрлари

Критерий/ мезонлар	Дескрипторлар	Балл
Ўқувчининг мавзуни тушуниши ва тезиснинг мавзуга мослиги 3 балл	<ul style="list-style-type: none">• мавзуни яхши тушунган ҳолда уни тўлиқ ёрита олган• тезис (асосий ғоя) мавзуга мос танланган• тезисга алоқадор шахсий фикр-мулоҳаза билдира олган	3
	<ul style="list-style-type: none">• мавзу қисман ёритилган• тезис (асосий ғоя) тўғри танланган• тезисга алоқадор шахсий фикр-мулоҳаза билдиришда камчиликлар бор	2
	<ul style="list-style-type: none">• мавзу юзаки ёритилган• тезис (асосий ғоя) тўғри танланмаган• тезисга алоқадор шахсий фикр-мулоҳаза берилмаган.	1
	<ul style="list-style-type: none">• ўқувчи эссе мавзусини тушунмаган	0

**Эссеңинг тузилиши ва
мантиқий изчиллик
2 балл**

• эссе қисмларга түғри бўлинган• хатбошиларга түғри ажратилган• фикр баёнида мантиқий изчиллик сақланган	2
• эссеңи қисмлари орасидаги мувофиқлик ўзгарган• хатбошиларга түғри ажратилмаган• фикр баёнида такрорийлик мавжуд	1
• эссе қисмлари орасида мутлақо боғланиш йўқ	0

Факт ва далилларнинг мавзуга мувофиқлиги ва қўлланиши

3 балл

• ўқувчи икки ва ундан ортиқ факт келтирган• факт ва далиллар мавзуга мувофиқ• ўз ўрнида қўлланган	3
• ўқувчи иккита факт келтирган• факт ва далиллар мавзудан четлашган• ўз ўрнида қўлланмаган	2
• ўқувчи биргина факт келтирган• факт мавзуга мувофиқ танланмаган• ўз ўрнида қўлланмаган	1
• ўқувчи мавзу юзасидан ҳеч қандай факт ва далиллар келтира олмаган	0

Сўз маданияти 2 балл

• эссе адабий меъёрга мос ёзилган• кириш сўз ва бирикмаларни ўз ўрнида қўллаган• тилнинг софлиги сақланган• бадиий тасвир воситаларидан ўринли фойдаланилган	2
• эсседа адабий меъёр маълум даражада сақланган• кириш сўз ва бирикмаларни қўллашда хатога йўл кўйилган• тилнинг софлиги айrim ўринларда бузилган• бадиий тасвир воситаларидан кам фойдаланилган	1
• эссе ёзишда адабий меъёр сақланмаган• кириш сўз ва бирикмалар қўлланмаган• бадиий тасвир воситалари қўлланмаган	0

Баллни баҳога алмаштириш жадвали

Балл	Баҳо
9-10 балл	“5”
7-8 балл	“4”
5-6 балл	“3”
1-4 балл	“2”

Ўзбек тили фанидан ёзиладиган эссе ning баҳолаш меъёрлари

Критерий/ мезонлар	Дескрипторлар	Балл
Услуб ва мавзунинг мувоғиқлиги 2 балл	<ul style="list-style-type: none"> • эссе ning ёзиш услуби мавзуга мос • эссе ning ёзиш услуби мавзудан қисман четлашган • эссе ning ёзиш услуби мавзуга мос эмас 	2 1 0
Ёзма нұтқнинг аниқлиги ва атамаларнинг қўлланиши 2 балл	<ul style="list-style-type: none"> • мавзуни баён этишда ва атамаларни қўллашда хатоликларга йўл қўйилмаган • иш давомида ҳеч қандай жумла хатолари учрамайди <ul style="list-style-type: none"> • мавзуни баён этишда ва терминларни қўллашда 1та хатога йўл қўйилган • иш давомида бир жумла хатосига йўл қўйилган <ul style="list-style-type: none"> • мавзуни баён этишда ва терминларни қўллашда 2 ва ундан ортиқ хатога йўл қўйилган • иш давомида икки ва ундан ортиқ жумла хатосига йўл қўйилган 	2 1 0

Имло саводхонлиги 3 балл

Имло хатолари йўқ ёки биргина хатоси бўлса	3
• 2-3 хатоликка йўл қўйилса	2
• 4-5 хатоси бўлса	1
• 5 тадан ортиқ хатоси бўлса	0

Тиниш белгиларининг имлоси

3 балл

• Тиниш белгиларининг қўйилишида хатолик йўқ ёки бир хатолик бўлса	3
• Тиниш белгилари бўйича 2-3 хатоликка йўл қўйилган бўлса	2
• 4-5 хатоси бўлса	1
• 5 тадан ортиқ хатоси бўлса	0

Баллни баҳога алмаштириш жадвали

Балл	Баҳо
9-10 балл	“5”
7-8 балл	“4”
5-6 балл	“3”
1-4 балл	“2”